

บทบาทและความสำคัญของ เมืองนครราชสีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา
จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ในขณะที่ขอมยังคงมีอำนาจปกครองหัวเมืองต่าง ๆ บนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมืองนครราชสีมาหรือเมืองโคราชเก่าซึ่งตั้งอยู่ ณ ฝั่งเหนือของลำน้ำลำตะคอง ในเขตตำบลโคราช อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมาในปัจจุบัน เป็นเมืองหน้าด่านสำคัญของขอม เพราะตั้งรักษาเส้นทางคมนาคมติดต่อกันในระหว่างหัวเมืองของขอมบนที่ราบสูงโคราชกับหัวเมืองอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และที่ราบลุ่มแม่น้ำปราจีนบุรี เมืองโคราชเก่าจึงมีความสำคัญต่อขอมทางด้านการเมืองมากกว่า

ต่อมาเมื่อกองทัพของกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรอยุธยาของไทย ได้รับชัยชนะเหนือพระนครหลวงของขอมแล้ว เขาใจว่าอยุธยาคงจะได้ขยายอาณาเขตทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือออกไปอย่างกว้างขวางยิ่งกว่าในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี โดยเฉพาะเมื่อกรุงศรีอยุธยาได้รับชัยชนะเหนือขอมอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. 1974 ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) เมืองโคราชเก่าตลอดจนหัวเมืองอื่น ๆ ของขอมบนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็คงจะตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา แต่ในระยะแรกที่ไทยได้ขยายอำนาจเข้าครอบครองดินแดนที่เคยเป็นของขอมในภูมิภาคแถบนี้ เมืองนครราชสีมายังมีได้มีบทบาทและความสำคัญต่อกรุงศรีอยุธยา นอกเหนือไปจากการที่เป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักร เท่านั้น

สมัยกรุงศรีอยุธยา

เมืองนครราชสีมาในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) มีฐานะเป็นเมืองพระยามหานครทางทิศตะวันออกของอาณาจักร¹ เช่นเดียวกับเมืองพระยามหานครอื่น ๆ อันได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช ไชยา พัทลุง สงขลา และถลาง ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ เมืองตะนาวศรี ทวาย และเชียงใหม่ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก เมืองพระยามหานครหรือเมืองชั้นนอก เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ห่างราชธานีออกไป เมืองเหล่านี้เป็นเมืองใหญ่ซึ่งมีเมืองชั้นอยู่ในอาณาเขต พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งเจ้านายในราชวงศ์หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ไว้วางพระทัยออกไปปกครอง เพื่อพระราชทานให้เป็นความดีความชอบในการปฏิบัติงาน²

ตาม "พระอัยการตำแหน่งนายทหารและพลเรือน" ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ. 1998 ปรากฏว่าเมืองนครราชสีมามีฐานะเป็นหัวเมืองโท เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็นออกญาตำแหน่งสงครามรามภักดีพิริยภาะ สักดินา 10,000 ไร่³ หน้าที่ที่สำคัญประการหนึ่งของหัวเมืองโทในสมัยอยุธยา ก็คือ การสอดแนมคูพฤติการณ์อันอาจก่อให้เกิดความจงรักภักดีต่อเมืองหลวงของหัวเมืองเอก เพื่อมิให้

¹ รong ศยามานันท์, คำเนียร เลชะกุล และวิลาสว่างศ์ นพรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา แฉนคินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแฉนคินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พระนศร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัศมนตรี, 2515), หน้า 13.

² ควอวิช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดยกาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์ (พระนศร : โครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519), หน้า 166.

³ กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1 (พระนศร : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2505), หน้า 320.

เมืองเอกมีอำนาจมากเกินไป¹ โดยกรมวังจะเป็นผู้แต่งตั้งขุนนางที่รู้จักกันในนามว่า "ยกกระบัตร" ออกไปประจำอยู่ในแต่ละหัวเมือง ทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาและตรวจสอบชาหลวง หรือขุนนาง มีให้ประพฤตินในทางทุจริต

ถึงแม้ว่าเมืองนครราชสีมาจะอยู่ในฐานะเป็นหัวเมืองโท แต่ก็มีความสำคัญต่อเมืองหลวง เพราะได้ทำหน้าที่สอดส่องดูแลความจงรักภักดีของหัวเมืองเอก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมืองนครราชสีมาที่มีความสำคัญต่อกรุงศรีอยุธยาเป็นพิเศษ เพราะเป็นหัวเมืองชายแดนที่สำคัญทางค่านตะวันออกของพระราชอาณาจักร อาจจะเป็นด้วยเหตุนี้เอง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงโปรดฯ ให้บ้านเมืองโคราชเก่า มาสร้างขึ้นใหม่ ณ ที่เป็นที่ตั้งของเมืองนครราชสีมาในปัจจุบัน

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดฯ ให้พระยายมราช (สังข์) ออกไปครองเมืองนครราชสีมา พร้อม ๆ กับที่ได้ทรงแต่งตั้งให้พระยารามเดโช (หวาน) ไปครองเมืองนครศรีธรรมราช ขุนนางทั้งสองจึงมีความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระนารายณ์ยิ่งนัก ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพระเพทราชากับหลวงศรีศักดิ์ได้ออกอุบายฆ่าคนสำคัญ ๆ ของบ้านเมือง ในขณะที่สมเด็จพระนารายณ์ประชวรหนัก เช่น ฆ่าเจ้าพระยาวิไชยเยนทร์ (ฟอลคอน) พระปีย์ราชบุตรบุญธรรม เจ้าฟ้าอภัยทศพระอนุชา ทรมานเจ้าพระยาโกษาธิบดี (โกษาปาน) จนถึงแก่ชีวิต รวมทั้งสังหารพระยาสี่ราชเดโชชัยและพระเพทราชาได้ตั้งราชวงศ์ใหม่คือราชวงศ์บ้านพลูหลวง แล้วเสด็จขึ้นครองราชสมบัติในเวลาต่อมา ขุนนางทั้งสองได้ตั้งแข็งเมือง มิได้เข้ามาถวายบังคมถือนำพระพิพัฒน์สัตยา ดังเช่นบรรดาท้าวพระยาพระ-

¹ ควอวิช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 173.

หัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวง¹

เหตุการณ์ระส่ำระสายภายในบ้านเมืองซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนกระทั่งเกิดกบฏนครราชสีมา และกบฏนครศรีธรรมราชในสมัยสมเด็จพระเพทราชา นั้น บาทหลวงฝรั่งเศสที่พำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยาขณะนั้นได้บันทึกเหตุการณ์ก่อนนี้ไว้ว่า

พวกเราได้อยู่เป็นสุขสบายโดยเรียบร้อยมาได้ปีหนึ่งแล้ว แต่พวกไทยยังระส่ำระสายอยู่ เพราะได้เกิดรบกันโดยมีคน ๆ หนึ่งคิดจะชิงราชสมบัติ ได้ยุแหย่ให้รบอยู่เสมอ

ชาวที่เล้าลือกกันอยู่เสมอเป็นเงินนั้นลือกกันว่า ผู้ที่คิดจะชิงราชสมบัตินั้น เป็นพระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดินที่สวรรคตนั้น แต่ชาวที่ลือกกันก็มีเสียงต่าง ๆ กัน จะจับเป็นแน่ก็ไม่ได้ และข้าศึกก็อยู่ห่างหนทางเพียง 8 วัน 10 วัน เท่านั้น แต่ถึงคั้งนั้นก็ยังไม่มีการรบได้ว่า คนที่จะคิดชิงราชสมบัตินี้จะเป็นใครแน่ และยังมียิ่งกว่านั้นอีกซึ่งเหลือที่ท่านจะเชื่อได้ คือมีชาวเล้าลือกกันว่า เจ้าโค้ประจวบพระโรคอย่างร้ายแรงได้สิ้นพระชนม์มาได้ 7 เดือนแล้ว แต่ชาวนี้ถึงจะสือบอย่างไรก็ไม่ได้ความแน่ว่า เจ้าองค์นั้นจะได้สิ้นพระชนม์จริงหรือไม่ . . .²

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, บริษัทตั้งทงฮวดจจำกัด บริษัทสยามกลการจำกัด และลูกหลานเหลนในตระกูลพรประภา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพ คุณพ่อไถลง พรประภา ณ สุสานศรีราชา ชลบุรี วันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2511 (พระนคร : ทางหุ้นส่วนจำกัดคิวพร, 2511), หน้า 505.

² ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, เล่ม 9 (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2508), หน้า 146-147.

การที่หัวเมืองใหญ่ชายแดนทั้งสองเมืองตั้งแข็งเมืองไม่ยอมรับรัฐบาลกรุงศรีอยุธยา มีอำนาจเหนือตนด้วยวิธีการที่เจ้าเมืองไม่ยอมอ่อนน้อมต่อพระมหากษัตริย์องค์ใหม่นั้น ไม่ใช่ปัญหาเล็กน้อยสำหรับเมืองหลวงเลย เพราะฉะนั้นเมื่อปราบกบฏธรรมเดียรแล้ว¹ สมเด็จพระเพทราชาจึงดำรัสสั่งให้เกณฑ์กองทัพยกออกไปปราบหัวเมืองทั้งสองเสีย โดยให้ไปตีเมืองนครราชสีมาก่อน เพราะอยู่ใกล้กว่า ครั้นแล้วจึงค่อยยกออกไปตีเอาเมืองนครศรีธรรมราชในภายหลัง

เมื่อกองทัพกรุงศรีอยุธยายกไปถึงเมืองนครราชสีมา ได้เข้าล้อมเมืองไว้โดยรอบ แล้วแต่งพลอาสา 3,000 คน ยกเข้าป่ายปืนปล้นเอาเมือง ชาวเมืองรบพุ่งป้องกันเป็นสามารภ และพุ่งศัสตราวุธปืนใหญ่ปืนน้อยระดมยิงออกมาตองพลอาสาบาดเจ็บล้มตายเป็นอันมาก กองทัพกรุงศรีอดกลอุบายต่าง ๆ ก็หาโจมตีเอาเมืองนครราชสีมาได้ไม่ ล้อมเมืองอยู่นานถึง 6 เดือน² จนเสบียงอาหารขาดแคลนลง ท้าวพระยานายทัพนายกอง จึงปรึกษากันบอกลงมาถึงสมุหนายกของกองทัพหนุนขึ้นไปช่วย ขอกระสุนดินดำ และขอเสบียงอาหารสำหรับกองทัพ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้เกณฑ์กองทัพยกขึ้นไปตีเมืองนครราชสีมาใหม่ จึงได้เมือง แล้วจึงทรงตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ขึ้นไปรักษาราชการ เจ้าเมืองได้ส่งพลเมืองชาวนครราชสีมาลงมาชำระความยังกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก คนพวกนี้ต้องโทษถึงประหาร เป็นหลายคน³

พระยายมราช (ดั่งซ) เจ้าเมืองนครราชสีมา ได้พาสมัครพรรคพวกหลบหนีออกไปจากเมืองนครราชสีมา ไปอาศัยอยู่กับพระยารามเดโช (หวาน) เจ้าเมือง

¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : โปธิ์สามต้นการพิมพ์, 2515), หน้า 510.

² ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, เล่ม 9, หน้า 147.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

นคร ศรีธรรมราช ครั้นกรุงศรีอยุธยาบกกองทัพออกไปปราบกบฏเมืองนครศรีธรรมราช พระยายมราช (สังข์) ใค้ออกต่อสู้จนตัวตายในหีบ

ภายหลังเหตุการณ์กบฏเมืองนครราชสีมาในครั้งนี้ กรุงศรีอยุธยาได้ตัดทอนอำนาจทางการเมืองของเมืองนครราชสีมาลง ด้วยการเก็บริบเครื่องศาสตราอาวุธ และชำระโทษชาวเมืองถึงประหารชีวิตเป็นหลายคน นอกจากนี้ยังได้เปลี่ยนตัวเจ้าเมืองนครราชสีมาเสียใหม่ เพื่อให้ใค้ผู้ที่มีความจงรักภักดีเป็นตัวแทนของกรุงศรีอยุธยาในหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างแท้จริง

ต่อมาในรัชกาลเดียวกันนั้นเอง เกิดมีลาวคนหนึ่งชื่อบุญกว้าง อยู่ ณ แขวงหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงใต้ อางตนว่ามีวิชาความรู้ดี มีสมัครพรรคพวก 28 คน ตั้งตัวขึ้นเป็นผู้มีบุญ พาสัครพรรคพวกเข้ามาอยู่ ณ ศาลาแห่งหนึ่งนอกประตูเมืองนครราชสีมา พระยานครราชสีมาซึ่งได้รับแต่งตั้งใหม่ กับกรมการเมืองทั้งหลายจึงปรึกษากันทำอุบายล่อลวงพวกกบฏบุญกว้างให้ยกลงไปตั้งอยู่ ณ เมืองลพบุรี แล้วบอกลงไปให้กรุงศรีอยุธยาส่งกำลังมาปราบพวกกบฏ และรักษาความสงบสุขของบ้านเมืองไว้ได้

การที่นครราชสีมาใค้ถูกตัดทอนอำนาจลงเมื่อครั้งพระยายมราช (สังข์) เจ้าเมืองไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเพทราชาด้วยการไม่เดินทางไปถวายบังคม และถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา จนกองทัพกรุงศรีอยุธยาต้องยกมาปราบนั้น เป็นเหตุให้เจ้าเมืองนครราชสีมาคนใหม่ไม่มีกำลังพอที่จะปราบกบฏ บุญกว้างและรักษาความสงบสุขไว้ได้ จนต้องใค้อุบายล่อลวงพวกกบฏลงไปทางเมืองลพบุรี เพื่อให้กองทัพกรุงศรีอยุธยายกขึ้นมาปราบพวกกบฏใค้โดยสะดวก คงจะเป็นเพราะเหตุการณ์ครั้งนี้เองที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาหันมาเห็นความสำคัญของเมืองนครราชสีมาในฐานะที่เป็นหัวเมืองสำคัญตั้งรักษาอาณาเขตทางภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีกครั้งหนึ่ง จึงใค้กลับตั้งกำลังทหารและศาสตราวุธขึ้นที่เมืองนครราชสีมาใค้ครั้งแตกอน

การที่นครราชสีมาทั้งคนเป็นกบฏไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระเพทราชานั้น นับว่าเป็นครั้งแรกที่แสดงให้เห็นว่าเมืองนครราชสีมาใค้เป็นเพียง

หัวเมืองโพธิธรรมคาสามีอยู่ที่ตั้งอยู่ในพระราชอาณาเขตคัง เช่น หัวเมืองระดัมเดียวกันในภาคต่าง ๆ หากแต่เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางด้านการเมือง เพราะตั้งอยู่ชายแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศและมีอำนาจอยู่มีใช้น้อย มีข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับการแสดงอำนาจด้วยการกบฏครั้งนี้อยู่ 2-3 ประการดังนี้ คือ

1. หัวเมืองนครราชสีมา ใช้เป็นที่มั่นในการรบได้อย่างดี เนื่องจากเพิ่งจะมีการสร้างค่ายประตูหอรบและกำแพงเมืองขึ้นใหม่ด้วยฝีมือช่างชาวฝรั่งเศส ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การใช้กองกำลังทหารอาสาขึ้นเป็นกำแพงเมืองเพื่อหาทางเข้าไปปล้นสดมภ์ในหัวเมืองจึงไม่ได้ผลในการรบครั้งแรก นอกจากนี้แล้วหัวเมืองนครราชสีมาก็คงจะใหญ่โตกว้างขวาง มีอาณาบริเวณพื้นที่ดินสำหรับการเพาะปลูกเพียงพอในการที่จะผลิตเสบียงอาหาร เลี้ยงผู้คนพลเมืองและกำลังกองทัพเอาไว้ได้ อย่างน้อยที่สุดก็เป็นเวลานานพอที่จะทำให้กองทัพที่ล้อมอยู่นอกเมือง ต้องประสบกับความขาดแคลนเสบียงอาหารก่อนผู้คนในเมือง

2. ทหารที่อยู่รักษาเมืองนครราชสีมา คงจะมีฝีมือทางการรบและมีจำนวนมากพอที่จะต่อสู้กับข้าศึกอย่างเข้มแข็งจนสามารถรักษาเมืองไว้ได้ในการรบครั้งแรก ถึงแม้ว่ากองทัพกรุงศรีอยุธยาจะได้พยายามใช้ยุทธวิธีและกลยุทธ์หลายประการในการโจมตีหักเอาเมืองนครราชสีมา เช่นส่งวาวจุกไฟไหลลุยข้ามกำแพงเมืองเข้าไปเผาภายในหัวเมือง เป็นต้น อันที่จริงแล้วทหารที่รักษาเมืองนครราชสีมาคงจะมีจำนวนไม่มากนัก แต่ก็มีความสามารถในการรบ มีกำลังใจ และมีแม่ทัพที่เข้มแข็ง จนทำให้กองทัพกรุงศรีอยุธยาต้องใช้ความพยายามถึง 2 ครั้ง จึงจะตีเอาเมืองได้ ดังที่พงศาวดารไค้กล่าวไว้

. . . ข้าศึกซึ่งมีทหารอยู่ 400 หรือ 500 คน ได้เข้าไปตั้งมั่นอยู่ในเมืองนครราชสีมา ซึ่งเป็นเมืองชายแดนติดกับเขตเขมร และข้าศึกนั้นล้วนเป็นคน

ต่างชาติทางภาษาทั้งนั้น ไทยได้ไปตั้งล้อมเมืองนครราชสีมาไว้ 6 เดือน และได้คิดอุบายต่าง ๆ ก็หาตีเอาเมืองนครราชสีมาได้ไม่ . . . ¹

3. พระยายมราช (สังข์) เจ้าเมืองนครราชสีมาเอง คงจะเป็นแม่ทัพที่มีฝีมือทางการรบอยู่ในชั้นดีเยี่ยมคนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นผู้ที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงไว้วางพระราชหฤทัยให้ออกไปปกครองหัวเมืองชายแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นครราชสีมาเอง เพิ่งจะตกมาเป็นอาณาเขตของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนี้เอง ดังนั้นผู้คนพลเมืองที่อาศัยอยู่ในเมืองนครราชสีมา และบริเวณใกล้เคียงคงจะเป็นชนต่างชาติต่างภาษา คือพวกเขมรเป็นส่วนใหญ่ พระยายมราช (สังข์) คงจะต้องเป็นข้าราชการที่มีความสามารถสูง จึงปกครองดูแลนครราชสีมาไว้ได้ นอกจากนี้ยังสามารถชักชวนให้ผู้คนพลเมืองแข็งขอมไม่สวมักัดตอกรุงศรีอยุธยาในสมัยพระเพทราชาเป็นกษัตริย์ได้โดยง่าย การที่กองทัพกรุงศรีอยุธยาต้องยกมาตีเมืองนครราชสีมาถึง 2 ครั้ง รวมทั้งการออกคำสั่งลงโทษนายทัพนายกองที่ทำการรบครั้งแรกไม่สำเร็จอย่างรุนแรงเจ็บขาดชีวิตให้เห็นว่า พระยายมราช (สังข์) ผู้นี้ ย่อมเป็นข้าราชการที่มีฝีมือทางการรบ และมีความสามารถทางการปกครองมากคนหนึ่ง

ต่อมาในตอนปลายกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ทรงออกพระราชกำหนดวิธีการปกครองหัวเมือง ระบุถึงหน้าที่ของข้าหลวงหัวเมืองไว้หลายอย่างหลายประการ ² หากจะพิจารณาถึงความสำคัญของเมืองนครราชสีมาในฐานะที่เป็นหัวเมือง ๆ หนึ่งในพระราชอาณาเขต โดยยึดถือตามพระราชกำหนดฉบับนี้เป็นหลักแล้ว อาจจะสามารถกล่าวได้ว่า

¹ ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, เล่ม 9, หน้า 147.

² ควอวิช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 193.

1. บทบาทความสำคัญทางด้านการเมืองและการทหาร

1. ข้าหลวงจะต้องรักษาความสงบภายในเขตบ้านเมืองของตน ถ้าหากการรักษาความสงบนั้นอยู่นอกเหนืออำนาจ จะต้องรายงานให้เสนาบดีที่หัวเมืองของตนขึ้นอยู่ เพื่อเสนาบดีจะไต่กราบมังคมทูลให้พระมหากษัตริย์ทรงทราบต่อไป การรักษาความสงบในบ้านเมืองสำหรับเมืองนครราชสีมา นั้น เห็นได้ชัดว่า เมื่อเกิดกบฏบุญกว้างในรัชสมัยพระเพทราชา เจ้าเมืองไม่อาจแก้ปัญหาโดยลำพังได้ จึงลอลวงพวกกบฏให้เข้าไปตั้งอยู่ ณ เขตเมืองลพบุรี แล้วรายงานให้กรุงศรีอยุธยาส่งกองทัพมาปราบจนราบคาบ

2. ข้าหลวงในฐานะที่เป็นเจ้าเมืองต้องทำหน้าที่พิจารณาตัดสินความทางกฎหมาย โดยมีกกระบัตรเป็นผู้ร่วมตัดสินคดีด้วย เนื่องจากในสมัยกรุงศรีอยุธยายังมิได้จัดระเบียบการพิจารณาพิพากษาคดีให้เป็นเรื่องของฝ่ายรักษาความยุติธรรมโดยตรง เจ้าเมืองและกรมการเมืองจึงต้องทำหน้าที่ทางการปกครองควบคู่ไปกับหน้าที่ทางตุลาการด้วย

3. เมื่อรับคำสั่งที่เป็นเอกสารจากเมืองหลวง ข้าหลวงจะต้องตรวจดูว่าคำสั่งนั้นถูกต้องหรือไม่ ถ้าเห็นว่าไม่ถูกต้อง ข้าหลวงต้องไม่ปฏิบัติตาม แต่จะต้องส่งเอกสารพร้อมทั้งผู้นำเอกสารนั้นมา กลับไปยังเสนาบดีในเมืองหลวง

4. ข้าหลวงจะต้องเก็บรายชื่อชายฉกรรจ์ ซึ่งมีอายุครบกำหนดการเกณฑ์ทหารไว้โดยแยกเป็นแต่ละจำพวก หากว่ามีคนหนีออกจากรับ หรือหนีออกไปจากมูลนาย จะต้องส่งคนไปดูว่าอยู่ที่ไหนไปตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่ใด และต้องสืบสวนหาสาเหตุของการหนีนั้น

5. ถ้าตำแหน่งขุนนางใต้วงลง ข้าหลวงจะต้องเรียกประชุมผู้อาวุโสเพื่อหาผู้ที่เหมาะสมและแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนั้น ๆ

6. ต้องทำหน้าที่คอยระวังผู้ควบคุมกองรักษาด่านให้ดี และต้องนำคนที่ไม่มีความดีเข้ามารวมเป็นกำลังของหัวเมืองด้วย

7. ต้องส่งกองลาดตระเวนไปตรวจตราชายแดนหัวเมืองเคื่อนละครั้ง หลังจากให้กองลาดตระเวนกลับมา ต้องรายงานว่าได้พบอะไรบ้าง

8. ถ้าหากว่ามีคำสั่งมาจากกรมในเมืองหลวงให้เตรียมกำลัง หรือ เกี่ยวข้องกับการป้องกันและปรับปรุงเมืองหลวง หรือมีคำสั่งให้รวบรวมกำลังคน ต้องปฏิบัติตามคำสั่งนั้นทันที หากพบว่าคำสั่งนั้นอยู่นอกเหนืออำนาจของข้าหลวง จะต้องรายงานทันที

9. ข้าหลวงและบรรดาขุนนางในหัวเมืองจะต้องตั้งใจทำงานของตนอย่างเต็มที่ ขุนนางทุกคนจะต้องให้ความสนใจของงานของตนในการรักษาความสงบของบ้านเมือง เพื่อความผาสุกของประชาชน โดยเฉพาะผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนางหัวเมืองจะต้องเป็นคนดี และอยู่ในฐานะที่น่าไว้วางใจ

สำหรับด้านการทหารนั้น หัวเมืองชั้นนอกซึ่งอยู่ห่างไกลจากราชธานี และมักจะมีเมืองที่ขึ้นอยู่กับตน ดังเช่นเมืองนครราชสีมา นั้น จะต้องมีการจัดทหารของตนเองซึ่งจัดในแนวเกี่ยวกับการจัดทัพของราชธานี ต่างกันเพียงแต่หัวเมืองชั้นนอกนั้นมีกำลังทหารน้อยกว่า ซึ่งมีวิธีจัดการระดมพลในยามสงครามดังนี้ คือ

เมื่อมีศัตรูยกกองทัพเข้ามาในพระราชอาณาเขต พระมหากษัตริย์จะทรงเรียกประชุมบรรดาเจ้านาย เสนาบดี แล้วทรงแต่งตั้งแม่ทัพต่าง ๆ ให้ทำงานภายใต้การบังคับบัญชาสูงสุดของกลาโหม ความจริงแล้วพระมหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้งผู้ใดเป็นแม่ทัพก็สุดแท้แต่พระราชาธิบดี ขุนนางจะเกณฑ์ชายฉกรรจ์ในเขตวงราชธานีไม่ว่าจะอยู่ฝ่ายพลเรือนหรือทหารให้เข้ามาพร้อมกับกองทัพที่เมืองหลวง กลาโหมจะเป็นผู้ส่งอาวุธยุทโธปกรณ์ให้กับกองทัพ ฝ่ายขุนนางจะส่งเสบียงอาหารให้เป็นธรรมเนียมที่จะต้องจัดแบ่งกองทัพออกเป็น 3 กอง กล่าวคือ

กองทัพหน้า อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของวังหน้า

กองทัพใหญ่หรือกองทัพหลวง อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของพระมหากษัตริย์

กองทัพหลัง อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของวังหลัง

กองทัพหัวเมือง เอก โท ตรี จะยกเป็นกองทัพอิสระ ภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้าเมืองนั้น ๆ และอยู่ที่คำสั่งของกลาโหมซึ่งอาจจะอนุญาตให้จัดการกันเอง หรือสั่งให้เข้ามารวมกับกองทัพใหญ่ที่เมืองหลวง

โดยปกติมหาดไทยจะบังคับบัญชากองทัพซึ่งมาจากชายฉกรรจ์ในหัวเมืองภาคเหนือ โดยที่กองทัพแต่ละกองมีเจ้าเมืองเป็นผู้บังคับบัญชาทำนองเดียวกันกลาโหมก็จะบังคับบัญชากองทัพที่รวบรวมคนมาจากหัวเมืองภาคใต้

เมื่อพม่ายกมาล้อมกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2308 กองทัพเมืองนครราชสีมาถูกเกณฑ์มารักษากรุงด้วย แต่แรกตั้งกองทัพอยู่ที่วัดเจติยเตชะข้างใต้พะเนียด พระยารัตนาธิเบศร์ได้คุมกองทัพลงมารักษาเมืองธนบุรี แต่ครั้นพม่ายกกองทัพมาจากเมืองสมุทรสงคราม เมื่อเดือน 10 ปีระกา พ.ศ. 2308 พระยารัตนาธิเบศร์หนีกลับไปกรุงศรีอยุธยา พวกทหารในกองทัพเมืองนครราชสีมาจึงพากันยกกลับไปบ้านเมือง หาได้ทำการรบพุ่งกับพม่าไม่

กรมหลวงนรินทร เทวีได้บันทึกเหตุการณ์ครั้งนี้ไว้ว่า ". . . พลในเมืองขึ้นทำหน้าที่ประจำช่องเสมาเมืองถึง 700,000 คน . . ." ¹ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์เรื่องคนรักษาเมืองว่า

. . . จำนวนคนที่รักษาเมืองตั้ง 700,000 ในที่นี้น่าจะเป็นตารางเกณฑ์เตรียมไว้ก่อนตั้งแต่พม่ากลับไปคราวก่อนแล้ว หากว่าจะได้คิดขึ้นใหม่ในเวลาพม่าตีครั้งนั้นก็ทัน เพราะพม่าเข้ามาตั้งทางเมืองกยบุรีเสียเป็นนาน จึงได้มาถึงเพชรบุรีจนจัดทัพไปตั้งคอยอยู่ได้ ไคร่บกัณฑ์ราชบุรี ทัพที่ออกไปรับแตกแล้วก็มีไช่กรุ่นขึ้นไปตีกรุง เพียวปล้นสะดมในลำน้ำหาจีน แมกลอง ตลอดจนเข้ามา

¹ จดหมายเหตุความทรงจำ กรมหลวงนรินทร เทวีและพระราชวิจารณ์ รัชกาลที่ 5 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2516), หน้า 83.

จนลำนน้ำเจ้าพระยา ในสามแม่น้ำนี้เป็นท่าค้าขายต่างประเทศ ปล้นตีชิงลูกค้ายกและเรือไค้ผลประโยชน์เพลินมาก กว่าจะขึ้นไปถึงกรุงประมาณเกือบปีหนึ่ง ถ้าจะทำตารางเกณฑ์ทัพก็มีเวลาเกินทัน เอาทัพกรุงลงไปรับข้างล่าง เอาทัพพิษณุโลก นครราชสีมา เข้ามารักษากรุง . . . 1

2. บทบาทความสำคัญทางด้านการเศรษฐกิจ

กรุงศรีอยุธยาที่มีรายได้ส่วนหนึ่งจากการค้าขายกับชาวต่างประเทศ ได้แก่ การขายสินค้าผูกขาดของหลวง โดยพระคลังสินค้า คือ สินค้าจำพวก งาช้าง ฝาง ตะกั่ว ไม้ค่า ไม้แดง ชัน รัก จันทน์ ชะมด ครั่ง ได้เงินเป็นผลประโยชน์ของหลวงราวปีละ 5,000 ชั่ง 2 รายได้อีกส่วนหนึ่งมาจากเงินภาษีอากรตลอดจนบรรดาส่วยชนิดต่าง ๆ ซึ่งราษฎรเก็บหามาได้ เช่น น้ำรัก น้ำมันยาง น้ำมันปลา น้ำผึ้ง น้ำตาล น้ำอ้อย ชัน และสินน้ำรักต่าง ๆ ปลาน้ำจืด ปลาน้ำเค็ม 3 เป็นต้น แม้ว่าเมืองหลวงจะไค้กะเกณฑ์ให้หัวเมืองต่าง ๆ ส่งส่วยเป็นจำนวนเงินและสิ่งของที่หาได้ในพื้นเมืองเป็นท้องถิ่น ๆ ไปด้วย เช่น ให้เมืองบางตะพานส่งส่วย ทองคำ เมืองกาญจนบุรีส่งส่วยตะกั่ว (ตีบูก) เมืองนครนายก ส่งส่วยจันทน์ ชะมด เมืองชุมพร เมืองตานี ส่งส่วยเสื่อหวาย เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครไชยศรี ส่งส่วยถ่าน 4 ทั้งนี้เป็นต้น แต่ในบรรดाराยชื่อหัวเมืองต่าง ๆ ที่ส่งส่วยสาอากรทั้งที่เป็นเงินและสิ่งของดังกล่าวมาแล้วนั้น ไม่ปรากฏว่าเมือง

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 83-84.

2 พระยาเจริญราชชน (มัน เลหาเสษฐี), คำให้การชาวกรุงเก่า (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, 2457), หน้า 260.

3 เรื่องเดียวกัน.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 258-260.

นครราชสีมาได้ถูกเกณฑ์ให้ส่งส่วยชนิดโคชนิดหนึ่งให้กับกรุงศรีอยุธยา หน้าที่ของข้าหลวง
ยกกระบัตร และขุนนางเมืองนครราชสีมาทางด่านเศรษฐกิจเท่าที่ปรากฏตามพระราช
กำหนดวิธีการปกครองหัวเมือง ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระนั้น กล่าวถึง
เพียงแต่จะให้ดูแลกำชับกำชารามฎาให้ทำการ เพาะปลูกเมื่อถึงฤดูกาลเท่านั้น¹

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า เมืองนครราชสีมาซึ่งเป็นเขตแดนของขอมมาแต่
โบราณ ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทยเมื่อกรุงศรีอยุธยาตีได้ราชธานี
ของขอมในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) และสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราช
ที่ 2 (เจ้าสามพระยา) นี้เอง ในตอนแรกเมืองนครราชสีมาได้มีบทบาทความสำคัญ
มากไปกว่าเป็นดินแดนส่วนหนึ่งทางด้านตะวันออกของอาณาจักร ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช ทรงเห็นว่าเมืองนครราชสีมาเป็นหัวเมืองโทที่มีลักษณะ เกินกว่าหัวเมือง
อื่น ๆ บนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะเป็นหัวเมืองชายแดนติดต่อกับอาณา
เขตของประเทศลาวและเขมร จึงโปรดฯ ให้สร้างเมืองนครราชสีมาขึ้นใหม่ มีป้อม
ปราการมั่นคงแข็งแรง และโปรดฯ ให้พระยายมราช (สังข์) ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ไว้
วางพระราชหฤทัยออกไปปกครองดูแล เมื่อสิ้นรัชกาลนี้ พระยายมราช (สังข์) ได้ตั้ง
แข็งเมืองไม่ยอมอ่อนน้อมต่อสมเด็จพระเพทราชา กษัตริย์พระองค์ใหม่แห่งกรุงศรีอยุธยา
นับเป็นการแสดงปฏิกริยาโต้ตอบราชธานีครั้งแรกของนครราชสีมา แต่ทัพของกรุงศรี-
อยุธยาก็สามารถปราบกบฏครั้งนี้ได้ พร้อมทั้งได้ตัดทอนกำลังอาวุธและผู้คนเมืองนครราชสีมา
ลงอย่างมากมาย สมเด็จพระเพทราชาได้ทรงส่งเจ้าเมืองคนใหม่มาปกครอง ทำให้
เมืองนครราชสีมาต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งแต่ก่อน ภายหลังกบฏ
บุญกว้างซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลเดียวกันนี้ นครราชสีมาได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้ดูแล
หัวเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และทำหน้าที่สอดแนมดูพฤติกรรมของหัวเมือง เอก
ตลอดจนถึงราชการชายแดนเพื่อรายงานให้เมืองหลวงทราบอีกครั้งหนึ่ง

¹ ควอวิช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 200.

ทางด้านทหาร เมืองนครราชสีมา มีกองทัพของตนเอง ซึ่งได้จัดขึ้นตามแบบกองทัพของราชธานี กองทัพนครราชสีมาเคยเป็นกำลังสำคัญในการรบหลายครั้ง เช่น การรบเพื่อแผ่อาณาเขตไปทางทิศเหนือ ได้แก่การรบกับเชียงใหม่ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และการยกทัพไปช่วยป้องกันรักษากรุงศรีอยุธยา ก่อนที่พม่าตีกรุงแตก ใน พ.ศ. 2310 เป็นต้น

สำหรับด้านเศรษฐกิจ แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานว่าเมืองนครราชสีมาทำรายได้ประการใดให้กับเมืองหลวง แต่เข้าใจว่าคงจะต้องมีการเก็บรวบรวมเงินภาษีอากร ตลอดจนเงินส่วยและสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในบ้านเมือง ให้กับกรุงศรีอยุธยาด้วยเช่นเดียวกับหัวเมืองอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ความบทบาทอำนาจและความสำคัญของเมืองนครราชสีมาที่มีต่อกรุงศรีอยุธยานั้น ส่วนใหญ่แล้วจะหนักไปในทางการเมืองมากกว่าด้านอื่น ๆ และความสำคัญด้านนี้จะยิ่งปรากฏชัดขึ้นในสมัยต่อ ๆ มา

สมัยกรุงธนบุรี

ตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาขณะที่กรุงไกลจะแตก บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายระส่ำระสายหนัก ผู้มีกำลังทหารและมีฝีมือในทางการรบต่างตั้งตนขึ้นเป็นใหญ่ในที่ต่าง ๆ หัวพระราชอาณาจักร เช่นที่เมืองพิษณุโลก เมืองนครศรีธรรมราช เมืองจันทบุรี และพินาย เป็นต้น เนื่องจากเมืองนครราชสีมาเป็นเมืองใหญ่มีค่ายคูกำแพงเมืองมั่นคงแข็งแรงมาแต่เดิมแล้ว อีกทั้งเป็นเมืองซึ่งตั้งอยู่ทางชายแดนด้านตะวันออกที่พมามีไคยกกองทัพุกรานเข้าไปถึง กรมหมื่นเทพพิพิธ (พระองค์เจ้าแขก) โอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศซึ่งได้ถูกเนรเทศออกจากกรุงศรีอยุธยาไปตั้งแคว้นพม่ายกกองทัพเข้ามาล้อมกรุง ได้ตั้งตนขึ้นเป็นใหญ่และรวบรวมสมัครพรรคพวก หวังจะช่วยต่อสู้กับกองทัพพม่าที่ล้อมกรุงอยู่ จึงได้ชักชวนพระยานครราชสีมาให้เกณฑ์กองทัพลงมารวมรบต่อต้านพม่า และหวังที่จะให้เมืองนครราชสีมาเป็นที่ตั้งมั่นระดมกำลังทหารและอาวุธ แต่ปรากฏว่าคนของกรมหมื่นเทพพิพิธ เป็นอริอยู่กับเจ้าเมืองนครราชสีมา ทั้งสองฝ่ายจึงมีอาจจะรวมกันได้ ในที่สุด

พระยานครราชสีมาก็ถูกลอบสังหารชีวิต หลวงแพ่งน้องชายของพระยานครราชสีมาได้หลบหนีไปชอกล่าว้งจากพิมายซึ่งเป็นเมืองชั้น¹ ของเมืองนครราชสีมาเมืองหนึ่ง กองทัพพิมายสามารถชิงเอาเมืองนครราชสีมาคืนมาได้ และจับกรมหมื่นเทพพิพิธได้ หลวงแพ่งจะให้ปลงพระชนม์เสีย แต่พระพิมายขอเอาตัวไปคุมไว้ ณ เมืองพิมาย ครั้นเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเมื่อวันอังคารขึ้น 9 ค่ำ เดือน 5 ปีกุน พ.ศ. 2310 สิ้นสุคราฐวงศ์ที่จะครองพระราชอาณาจักร บ้านเมืองเกิดจลาจลวุ่นวาย ผู้มีกำลังและมีมือพากันตั้งตนขึ้นเป็นเจ้าหวังจะได้เป็นใหญ่ในแผ่นดินสืบต่อไป พระพิมายได้ยกกองกรมหมื่นเทพพิพิธให้ขึ้นเป็นใหญ่ที่เมืองพิมายนั่นเอง เรียกว่า "เจ้าพิมาย" มีอำนาจปกครองตลอดอาณาเขตของเมืองนครราชสีมา เช่นเมืองนครจันทัก บักขงชัย บุรีรัมย์ พุทไธสง ชัยภูมิ และภูเขียว เป็นต้น

ในปีเดียวกันนั้นเอง พระยาตากมีชัยในการขับไล่พม่าออกไปจากอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยา แล้วได้ตั้งตัวขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ สถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี หลังจากนั้นก็ได้ทรงดำเนิการปราบปรามชุมนุมอิสระที่เหลืออยู่ 4 ชุมนุม อันได้แก่ชุมนุมเจ้าพระยาพิษณุโลก ชุมนุมเจ้าพิมาย ชุมนุมเจ้าพระยานครศรีธรรมราช และชุมนุมเจ้าพระฝาง เพื่อให้บ้านเมืองมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายใต้อำนาจของกรุงธนบุรี

เมื่อถึงฤดูน้ำ ปีชวด พ.ศ. 2311 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เสด็จยกกองทัพไปตีเมืองพิษณุโลก แต่ไม่สำเร็จ เพราะตองอาวุธของข้าศึกจนตองลาทัพกลับมา ครั้นถึงฤดูแล้งในปีเดียวกันนั้นเอง ก็ได้เสด็จยกกองทัพไปตีชุมนุมเจ้าพิมาย ทัพกรุงธนบุรีแยกออกเป็น 2 กองทัพ คือกองทัพหนึ่ง สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงคุมทัพไปเอง ยกขึ้นไปทางช่องคองพระยาไฟ เข้าโจมตีค่านตะวันตกทางหนึ่ง อีกกองทัพหนึ่ง โปรด ๗ ให้พระราชวรินทร์และพระมหามนตรีคุมขึ้นไปทางช่องเรือแตก (เข้าใจวาของสะแกราด) เข้าโจมตีทางค่านใต้ การรบครั้งนั้นปรากฏว่าจับได้ตัวกรมหมื่นเทพพิพิธ แต่ไม่ยอมสวามิภักดิ์ จึงโปรด ๗ ให้สำเร็จโทษเสีย²

¹ เมืองชั้น หมายถึงเมืองที่อยู่ในปกครอง ไม่ใช่เมืองประเทศราช.

² จดหมายเหตุความทรงจำ กรมหลวงนรินทร์เทวี และพระราชวิจารณ์

เมื่อปราบปรามชุมนุมเจ้าพิมายลงได้เป็นชุมนุมแรกแล้ว กรุงธนบุรีก็มีอำนาจเหนือเมืองนครราชสีมาด้วย แต่ก็ยังมีใจจัดวางรูปการปกครองเมืองนครราชสีมาให้มั่นคง เพราะยังคงต้องปราบปรามชุมนุมอื่น ๆ และเตรียมกำลังไว้สู้รบกับพม่าอีก

ต่อมาใน พ.ศ. 2318 ขณะที่กรุงธนบุรีกำลังติดศึกอะแซหวุ่นกี้อยู่ที่เมืองพิษณุโลก พระยานางรอง เจ้าเมืองนางรองซึ่งมีฐานะเป็นเมืองขึ้นเมืองหนึ่งของเมืองนครราชสีมา (ถือโอกาส) เอาเมืองไปขอขึ้นกับเจ้าโอ เจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ซึ่งตั้งเป็นอิสระอยู่ในขณะนั้น พระยานางรองจึงแข็งเมืองไม่ยอมขึ้นกับเมืองนครราชสีมา

ครั้นพม่ายกทัพกลับไปแล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ ให้เจ้าพระยาจักรียกกองทัพไปปราบ เมื่อ พ.ศ. 2319 เจ้าพระยาจักรียกกองทัพขึ้นไปเมืองนครราชสีมาได้ตัวพระยานางรองมาชำระความ แล้วบอกมายังกรุงธนบุรีว่าจะไปตีเมืองจำปาศักดิ์ต่อไป สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพหนุนขึ้นไป เจ้าพระยาทั้งสองตีได้เมืองนครจำปาศักดิ์ และหัวเมืองปากแม่น้ำโขงฝั่งซ้ายจนถึงเมืองอัตปือ ได้หัวเมืองริมแม่น้ำโขงฝั่งใต้ตลอดจนจดแดนกัมพูชา ซึ่งเวลานั้นเป็นประเทศราชขึ้นต่อกรุงธนบุรีอยู่แล้ว เกือบล้อมได้หัวเมืองเขมรป่าดง คือเมืองตะลุง เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ เมืองชูนันท์ แล้วสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีพระราชทานตำแหน่งสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ให้เป็นการตอบแทนความดีความชอบแก่พระยาจักรีในครั้งนั้น ครั้งนั้นพระราชอาณาเขตกรุงธนบุรีได้ขยายออกไปตลอดที่ราบสูงโคราชทางด้านใต้ นครราชสีมาได้ปกครองบังคับบัญชาหัวเมืองที่ได้ใหม่ และกลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญยิ่งกว่าแต่ก่อน

อย่างไรก็ตาม หัวเมืองฝ่ายเหนือเมืองนครราชสีมาขึ้นไป ยังคงเป็นอาณาเขตของกรุงศรีสัตนาคนหุตอยู่ ด้วยพระเจ้าบุญสาร เจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตได้ทำทางพระราช-

¹ จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ 5, หน้า 141.

ไมตรีไว้กับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้แต่ก่อน ดังปรากฏว่ามีพระราชสาส์นและศุภอักษรของลานช้างฉบับแรก ลงวันจันทร์ เดือน 5 ขึ้น 10 ค่ำ ศักราช 132 (ศักราชคงจะลบเลขพันออกด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง¹) ความว่า

. . . กรุงศรีสัตนาคนหุตกับกรุงศรีอยุธยา เคยเป็นไมตรีสนิทกันมาแต่ก่อน ข้างกรุงศรีอยุธยาเกิดเป็นแต่เวรกรรม จึงขาดทางพระราชไมตรี ข้างฝ่ายเมืองศรีสัตนาคนหุตก็มีข้าชบดขัดสน เจ้าพระยานครราชสีมาได้ขึ้นไปช่วยตีชบดปราชัย ไปตั้งอยู่คอนมดแดง

การที่เจ้าพระยานครราชสีมาไปช่วยครั้งนี้ จึงได้ทราบว่างุงสยามได้ตั้งขึ้นใหม่เป็นบ้านเมืองแล้ว ได้แต่งให้พระยาไกรทรงยศทศบุรี พระยาศรีรัตนาธิบดีไมตรี เชิญพระราชสาส์นและเครื่องบรรณาการ ลงมาขอทางพระราชไมตรี . . .²

ครั้นถึงปีจอ พ.ศ. 2321 เกิดสงครามระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต พระวอเสนาบดีผู้ใหญ่คนหนึ่งของเมืองเวียงจันทร์ เป็นอริกับเจ้าบุญสาร จึงพาสัมภักดิ์พรรคพวกอพยพหนีเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดฯ ให้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ตำบลคอนมดแดงใกล้ลำน้ำมูล ขึ้นต่อเมืองนครราชสีมา เจ้าเวียงจันทน์บุญสารได้ให้พระยาสุโขทัยพลมัจฉาจับพระวอฆ่าเสีย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเห็นวากองทัพเวียงจันทน์ดวงสว่างเข้ามาในเขตไทย และกระทำการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์ทางเมือง

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 147.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 147-148.

นจรรราชสีมาทางหนึ่ง และให้เจ้าพระยาสุรสีห์คุมกองทัพขึ้นไปทางลำน้ำโขง เพื่อไปบรรจบกับทัพแรกที่เมืองเวียงจันทน์อีกทางหนึ่ง กองทัพไทยตีได้เมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองขึ้นทั้งปวง แต่พระเจ้าบุญสุวรรเจ้าเวียงจันทน์หนีไปได้ สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้อัญเชิญพระแก้วมรกต พระบาง และกวาดต้อนผู้คนชาวเวียงจันทน์ลงมาเป็นอันมาก ให้พวกชาวเวียงจันทน์มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามหัวเมืองชั้นใน ที่ถูกพม่ากวาดต้อนเอาราชฎาไปเสียจนร้างอยู่ คือ เมืองลพบุรี สระบุรี นครนายก ฉะเชิงเทรา เป็นต้น การที่กองทัพไทยยกขึ้นไปตีเวียงจันทน์ครั้งนั้น พวกราชฎาลาวทั้งชาวเมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองอื่น พากันแตกคืนหนีข้ามแม่น้ำโขงไปชุมนุมกันอยู่ตามป่าที่ใกล้ชายแดนญวนเป็นอันมาก จนเกิดมีเมืองบริเวณนั้นขึ้นหลายเมือง

ในตอนปลายรัชกาล อาณาเขตของกรุงธนบุรีทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ขยายออกไปอย่างกว้างขวางยิ่งกว่าในสมัยใด ๆ กล่าวคือ ได้ครอบครองหัวเมืองต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่บนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งหัวเมืองทางตอนเหนือของภาคซึ่งเคยเป็นของอาณาจักรล้านช้างมาก่อน และหัวเมืองเขมรป่าดงทางตอนใต้ของภาค ตลอดไปจนถึงดินแดนของเมืองเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์ ปัญหาที่เกิดขึ้นก็ติดตามมา คือปัญหาการปกครองดูแลหัวเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ ทั้งนี้เพราะหัวเมืองดังกล่าวอยู่ห่างไกลจากกรุงธนบุรีเป็นระยะทางไกลมาก จำเป็นต้องมีตัวแทนของเมืองหลวงคอยดูแลรักษาผลประโยชน์ ตลอดระยะเวลา 15 ปี ที่กรุงธนบุรีเป็นราชธานี เป็นระยะที่ต้องฟื้นฟูเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง การทหาร และสังคมที่เกิดความระส่ำระสายขึ้นเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่า กรุงธนบุรีเอง จึงไม่สามารถปกครองดูแลหัวเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและหัวเมืองประเทศราชลาวตะวันออกเฉียงใต้ได้อย่างทั่วถึง ดังนั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงยังมีได้ทรงจัดการปกครองหัวเมืองลาวให้เป็นระเบียบ¹

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก อนุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2499), หน้า 695.

กล่าวโดยสรุป ในสมัยกรุงธนบุรี อาณาเขตทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ ประเทศได้ขยายออกไปอย่างกว้างใหญ่ไพศาล กล่าวคือนอกจากจะได้หัวเมืองลาวใหญ่น้อยทางตอนเหนือของภาค และหัวเมืองเขมรป่าดงทางตอนใต้ของภาคไว้ในอำนาจแล้ว ยังได้ครอบครองอาณาจักรเวียงจันทน์ และนครจำปาศักดิ์เป็นประเทศราชอีกด้วย ถึงแม้ว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะทรงมีพระราชภารกิจมากมายในการปรับปรุงประเทศจนมิได้ทรง จักรเยียบการปกครองหัวเมืองที่ได้ใหม่เหล่านี้ให้เรียบร้อยก็ตาม แต่เมืองนครราชสีมา ก็เหมือนว่าจะยังคงมีฐานะความสำคัญและมีอำนาจมากที่สุดคในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแห่ง นี้ เพราะอย่างน้อยที่สุดขอความในพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงล้านช้างที่ได้อส่งมาเจริญ ทางพระราชไมตรีเมื่อต้นรัชกาลระบว่า เมืองนครราชสีมาได้ยกกองทัพไปช่วยปราบพวก ขากบฏจนปราบชัย หนีลงมาตั้งอยู่ที่ดอนมดแดง ยิ่งไปกว่านั้นในตอนปลายสมัยกรุงธนบุรี คือ เมื่อปี พ.ศ. 2321 เกิดสงครามระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคณหุต ด้วยเรื่องพระวอ เสนาบดีผู้ใหญ่คนหนึ่งของเมืองเวียงจันทน์เป็นอริกับเจ้าบุญสาร หนีมาขอพึ่งพระบรมโกธิ สมภารสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ครั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรด ฯ ให้พระวอและ พรรคพวกตั้งภูมิลำเนาอยู่ ณ ตำบลดอนมดแดง ไกลลำน้ำมูลแล้ว จึงโปรด ฯ ให้เมือง นครราชสีมาดูแลปกครองผู้คนซึ่งได้ตั้งขึ้นเป็นเมืองใหม่เหล่านี้ เป็นต้น

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อสิ้นสมัยกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมกษัตริย์แห่ง ราชวงศ์จักรีได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ณ กรุงเทพพระมหานคร เมื่อ พ.ศ. 2325 ใน รัชกาลนี้กรุงเทพ ฯ ได้จัดการปกครองหัวเมืองบนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือและ หัวเมืองประเทศราชลาวตะวันออกเฉียงเหนือ ด้วยกาให้หัวเมืองประเทศราชทั้งสอง คือ เวียงจันทน์ และนครจำปาศักดิ์ ขึ้นตรงตอกรุงเทพ ฯ¹ และให้เมืองนครราชสีมามีอำนาจปกครอง

¹ เรื่องเดียวกัน.

หัวเมืองเขมรป่าดงกับหัวเมืองคนที่ไม่ได้ขึ้นกับประเทศราชลาวตะวันออก พระบาทสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชประสงค์ที่จะตั้งหัวเมืองลาวชั้นนอกให้เป็นกำลังสำคัญของเมืองนครราชสีมา อุตระหว่างแดนของประเทศราชเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์¹ จึงโปรดฯ ให้เกลี้ยกล่อมท้าวพระยาในท้องที่ให้กลับไปตั้งภูมิลำเนาตามที่สมควร จะบำรุงให้เกิดประโยชน์ได้ ใครพาศมัครพรรคพวกไปตั้งอยู่เป็นหลักแหล่งจนเกิดเป็นชุมชนขึ้น ณ ที่ใด ก็โปรดฯ ให้ตั้งที่นั้นขึ้นเป็นเมือง และให้หัวหน้าเป็นพระยาหรือเป็นพระที่เจ้าเมือง ทรงตั้งญาติวงศ์ซึ่งโคช่วยหนุนบำรุงท้องที่นั้นเป็นตำแหน่ง อุปราช ราชวงศ์ และราชบุตร ตามทำเนียบยศศักดิ์ซึ่งนิยมกันในเมืองลาวมาแตกอน แล้วโปรดฯ ให้หัวเมืองเหล่านี้ส่งส่วยเป็นสิ่งของที่หาได้ง่ายในเมืองนั้น มาไว้ใช้ราชการที่กรุงเทพฯ ฯ

การที่พระบาทสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชประสงค์ที่จะตั้งหัวเมืองลาวชั้นนอกเพื่อเป็นกำลังสำคัญแก่เมืองนครราชสีมา ระหว่างหัวเมืองประเทศราชลาวตะวันออกเวียงจันทน์ และนครจำปาศักดิ์นั้น เท่ากับว่าพระองค์ได้ทรงเพิ่มกำลังอำนาจและความสำคัญทางด้านการเมือง การปกครอง ให้กับเมืองนครราชสีมา เพื่อที่จะได้เป็นตัวแทนของกรุงเทพฯ ฯ ในการกำกับตรวจตราหัวเมืองประเทศราชทั้งสอง รวมทั้งเป็นตัวแทนของกรุงเทพฯ ฯ ในการดูแลปกครองหัวเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีกด้วย ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าเมื่อเริ่มสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองนครราชสีมาได้รับการมอบอำนาจจากเมืองหลวงให้มียบทบาททางด้านการเมืองเพิ่มมากยิ่งขึ้นกว่าในสมัยที่แล้ว ๆ มา อันที่จริงในช่วงระยะเวลาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงพระบาทสมเด็จพะจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองนครราชสีมา มีบทบาทและความสำคัญต่อกรุงเทพฯ ฯ และต่อหัวเมืองอื่น ๆ บนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจควบคู่กัน ดังจะไดกล่าวถึงต่อไป คือ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 695-696.

คานการ เมือง

1. เมืองนครราชสีมาได้รับมอบอำนาจในการปกครองตนเองและหัวเมืองขึ้นอย่างเต็มที่ เจ้าเมืองต้องทำหน้าที่รักษาความสงบสุขให้แก่ราษฎรที่อาศัยอยู่ภายในเขตของเมืองนครราชสีมา ด้วยเหตุที่ว่าหัวเมืองต่าง ๆ บนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองมาก ประกอบกับเส้นทางคมนาคมติดต่อกันในระหว่างหัวเมืองเหล่านี้กับเมืองหลวงก็ทุรกันดาร¹ กรุงเทพฯ จึงไว้วางใจให้เมืองนครราชสีมาที่มีอิสระพอสมควรในการปกครองตนเอง เพื่อให้การรักษาความสงบสุขภายในบ้านเมือง การพิจารณาตัดสินคดีที่เกิดขึ้นในเขตรับผิดชอบของเจ้าเมืองนครราชสีมา สามารถจัดการได้โดยสะดวกรวดเร็วทันการณ์ เช่น เมื่อเกิดข่าวเล่าลือว่ามีผู้วิเศษเดินทางมาจากกรุงเทพฯ เข้ามาอยู่ในเขตเมืองนครราชสีมา จุนราษฎรแตกตื่นลี้ภัยลงไปตามทิศ เป็นสาธุศิษย์เป็นจำนวนมาก เจ้าเมืองนครราชสีมาต้องรีบไต่สวนเอาความจริง² ด้วยเกรงว่าจะเกิดการส่อสมุญคนเช่นเดียวกับกบฏบุญกว้าง ในสมัยสมเด็จพระเพทราชาแห่งกรุงศรีอยุธยา

นอกจากจะมีอำนาจในการปกครองตนเองและเมืองขึ้นแล้ว นครราชสีมายังมีอำนาจเหนือหัวเมืองอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่บนภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้วยกันอีกด้วย การเสนอบุคคลเข้ารับตำแหน่งทางการเมืองในหัวเมืองต่าง ๆ นั้น เห็นได้ชัดว่านครราชสีมา มีอิทธิพลอย่างมากในการที่จะเสนอกรุงเทพฯ ให้แต่งตั้งผู้ใดขึ้นดำรงตำแหน่งการปกครอง

¹ กระจ่างมหาดไทย, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับภารกิจของกระทรวงมหาดไทย เล่ม 1 ภาคที่ 1 และ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, 2513), หน้า 61.

² ห้องสมุดควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 จศ. 1202 (พ.ศ. 2383) เล่มที่ 1 คำให้การเรื่องทำตะกรุดเสกน้ำมันต์ให้ราษฎรนิยม.

หัวเมืองใด ๆ และกรุงเทพฯ ก็มักจะฟังเสียงเจ้าเมืองนครราชสีมาในเรื่องนี้บ่อย ๆ บางครั้งเจ้าเมืองนครราชสีมา ก็มักจะสนับสนุนให้ลูกหลานของตนเองเป็นผู้ดำรงตำแหน่งที่ว่างอยู่ มีข้อความสนับสนุนบทบาทอำนาจของเจ้าเมืองนครราชสีมาในการแต่งตั้งบุคคลเข้ารับตำแหน่งทางการเมืองหลายตอน กล่าวคือ เมื่อพระยานรินทร์สงครามเจ้าเมืองจตุรัส ถึงแก่อสัญกรรม เป็นเหตุให้ตำแหน่งเจ้าเมืองว่างลง นครราชสีมาได้เสนอให้หลวงราชวงศ์จักรีรักษาราชการอยู่รับตำแหน่งนี้ โดยที่ให้ความเห็นว่า ". . . หลวงราชวงศ์จักรีรักษาราชการมานาน สัตย์ซื่อมั่นคง รุขนบขนาดราชการ เคยใช้สอยไปราชการฝีมือก็เข้มแข็ง แก้วกล้า มีสติปัญญาดี ควรที่จะเป็นเจ้าเมืองจตุรัสได้ . . ." ¹

จดหมายเหตุสมัยรัชกาลที่ 3 อีกฉบับหนึ่ง มีใจความว่า ขอให้พระยาศรีพิพัฒน์ได้ช่วยกราบบังคมทูลเสนอให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งพระภักดีนุชิต บุตรเจ้าพระยากำแหงสงครามเจ้าเมืองนครราชสีมา ดำรงตำแหน่งยกกระบัตรเมืองนครราชสีมาซึ่งว่างอยู่ เพื่อจะได้ช่วยกันปฏิบัติราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไปในภายหน้า ²

2. นครราชสีมาทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการติดต่อราชการระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองบนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับหัวเมืองประเทศลาวตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 1 นครราชสีมาเป็นตัวกลางในการติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับเวียงจันทน์ โดยได้เป็นผู้นำส่งศุภอักษรและสมณสารจากเวียง-

¹ ห่องสมุควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1203 (พ.ศ. 2384) เลขที่ 60 ใบบอกเมืองนครราชสีมาขอให้หลวงราชวงศ์จักรีไปเป็นเจ้าเมืองจตุรัส.

² ห่องสมุควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1196 (พ.ศ. 2377) เลขที่ 62 ใบบอกเมืองนครราชสีมา เรื่องขอให้ตั้งพระภักดีนุชิตเป็นยกกระบัตร.

จันทน์ลงมายังกรุงเทพฯ¹ เมื่อเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2369 ในสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าเมืองต่าง ๆ บนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้แจ้งขอ ราชการทัพเวียงจันทน์ให้พระยานครราชสีมาไต่ทราบ แล้วนครราชสีมาจึงเข้ามารายงาน ให้กรุงเทพฯ ไต่ทราบถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นอีกต่อหนึ่ง ความว่า

. . . ฝ่ายเจ้าพระยาโคราชมาเฝ้าทูลละออง ฯ กราบถวายบังคมทูล ว่า พญาสังขะ พญาวิเศษภักดี พระสุรินทร มีหนังสือมาถึงเจ้าพระยาโคราช ฉบับหนึ่งว่า เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ เจ้าป่าสัก เป็นกบฏต่อสมเด็จพระพุทธเจ้า อยู่หัว ยกมาเขาย่านเมืองกวาดครอบครัวไป ครั้งนี้พญาสังขะ พญาวิเศษ ภักดี พระสุรินทร พาครอบครัวหนีไปอยู่ ณ เชียงเขา รวบรวมชายสมัครใจ ไว้ได้ เป็นคนเมืองสังขะ 1300 คน เมืองสุรินทร 1500 คน เข้ากัน 2800 คน ฝรั่งไปด้วยเครื่องศัตราวุธเตรียมไว้คอยเจ้าพระยาโคราชอยู่ . . .²

3. เมืองนครราชสีมาได้รับมอบอำนาจให้เป็นผู้ดูแลรักษาหัวเมืองต่าง ๆ บน ที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และกำกับตรวจตราดูแลหัวเมืองประเทศราช ฉะนั้น เมื่อเกิดเหตุการณ์ในทางร้ายใด ๆ ขึ้นในหัวเมืองเหล่านี้ นครราชสีมามีหน้าที่โดยตรงใน การที่จะออกไปสืบสวนดูเหตุการณ์ และหาทางระงับเหตุร้ายนั้น ๆ เสียก่อน เช่น เมื่อข้า

¹ ห่องสมุควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จศ. 1144 (พ.ศ. 2325) เลขที่ 7 สำเนาสุภอักษรเมืองเวียงจันทน์ เรื่องขอราชการเมือง เวียงจันทน์.

² ห่องสมุควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1189 (พ.ศ. 2370) เลม 11 ค. กัตติใบบอกรัษกาลที่ 3.

ส่วยทอง เมืองอัตปือซึ่งเป็นหัวเมืองลาวตะวันออกเมืองหนึ่ง ชักขึ้นไม่ยอมส่งส่วยทองเหมือนดังเช่นทุกปีมา ครั้นเมืองอัตปือให้ท้าวเพี้ยออกไปเร่งส่วย ก็จับท้าวเพี้ยฆ่าเสีย นครราชสีมาจึงได้รับคำสั่งจากกรุงเทพฯ ให้นำออกไประงับเหตุให้สงบลง โดยไม่ต้องยกกองทัพออกไปปราบปรามพวกลาวส่วยทองที่ชักขึ้นให้เป็นเรื่องราวใหญ่โต เป็นที่ตระหนกตกใจแก่หัวเมืองลาวอื่น ๆ ¹

4. การสอดแนม สืบราชการชายแดน เป็นเหตุเป็นตาแทนรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ เป็นหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของเมืองนครราชสีมา การส่งคนออกไปสืบราชการ และสอดแนม ณ ที่ต่าง ๆ ตามชายแดนเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการรักษาอำนาจทางการเมืองของกรุงเทพฯ ๗ ยิ่งเขตแดนของประเทศขยายออกไปกว้างขวางสักเพียงใด การสืบราชการ และสอดส่องดูพฤติกรรมของเจ้าเมืองต่าง ๆ ก็ยิ่งจำเป็นจะต้องทำ แล้วรายงานให้กรุงเทพฯ ได้ทราบมากขึ้นเพียงนั้น ฉะนั้นจึงปรากฏหลักฐานว่า กรุงเทพฯ ๗ ได้เคยมีคำสั่งให้เจ้าเมืองนครราชสีมาแต่งตั้งคนออกไปสอดแนมตามเขตแดน หรือในท้องที่ที่ไม่น่าไว้วางใจอยู่เป็นนิจ เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 2 เจ้าพระยาจักรี ได้มีหนังสือมาถึงพระยานครราชสีมา และพระยาอภัยภูเบศร์ ให้แต่งตั้งคนลงไปสืบราชการ ณ เมืองพุทไธเพชร เมืองพระตะบอง และเมืองชูนี ² และเมื่อครั้งรัชกาลที่ 3 เมืองนครราชสีมาก็ได้ส่งคนออกไปสืบราชการทางฟาก

¹ หอสมุดควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จศ. 1219 (พ.ศ. 2400) เลขที่ 58 จดหมายเหตุถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ เรื่องเมืองอัตปือไม่เสียส่วย.

² หอสมุดควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 จศ. 1172 (พ.ศ. 2353) เลขที่ 8 ร่างตราตอบเมืองนครราชสีมาถวายขอราชการเมืองปัตบอง.

แม่น้ำโขงฝั่งตะวันออก¹ เป็นต้น สำหรับการปฏิบัติหน้าที่ในชั้นของเมืองนครราชสีมา เจ้าเมืองได้กระทำกรอย่างเต็มความสามารถ จนได้รับคำชมเชยจากกรุงเทพ²

5. นครราชสีมาเป็นหัวเมืองที่มีขนาดใหญ่ เป็นเมืองชายแดนที่สำคัญเพราะเป็นจุดตั้งเครือข่ายระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชาอยู่³ นครราชสีมาจึงมีกองทัพที่อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของเจ้าเมือง ฉะนั้นจึงเป็นเมืองศูนย์กลางกำลังทหารทางภูมิภาคแถบนี้ กรุงเทพ ฯ ได้เคยใช้กองทัพเมืองนครราชสีมาเป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่งในการทำสงคราม เช่นเมื่อไทยรบกับญวนครั้งรัชกาลที่ 3 เป็นต้น และเป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ใน พ.ศ. 2369 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เจ้าอนุวงศ์ได้ยกกองทัพลาวเข้ายึดเมืองนครราชสีมาเป็นที่มั่น ถ้าหากเจ้าอนุวงศ์ทำการครั้งนั้นได้สำเร็จ ก็เท่ากับว่าได้อำนาจปกครองหัวเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมด เพราะนครราชสีมาเปรียบเสมือนหัวใจของการปกครองหัวเมืองอื่น ๆ ในภาคนี้ หากนครราชสีมาตกอยู่ภายใต้การปกครองของเวียงจันทน์เมื่อใด กรุงเทพ ฯ ก็คงต้องสูญเสียอำนาจเหนือหัวเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างแน่นอน

¹ หอสมุดควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1206 (พ.ศ. 2387) เลขที่ 40 หนังสือหลวงกำจรใจราษอบลถึงเมืองนครราชสีมา เรื่องสืบราชการเมืองอุบล เมืองเขมราช.

² หอสมุดควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 26 สารตราเจ้าพระยาจักรี ทอบเจ้าพระยานครราชสีมาควยส่งต้นหนังสือเมืองอุบล ฯ และเมืองเขมรให้ขุนสิทธิศักดิ์ดาญไปสืบราชการลงมา.

³ สังฆราชบาลเลอแก้วซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (พระนคร . โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2506), หน้า 28.

เมื่อเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ในครั้งนั้น พระยานครราชสีมา (ทองอินทร์) และพระยาปลัด (ทองคำ) คิตราชการออกไประงับข้อพิพาทระหว่างพระยาไกรสงคราม เจ้าเมืองชุนชั๊กกับหลวงปลัดผู้นอง มีโคอยู่รักษาเมือง เจ้าอนุวงศ์เข้ายึดเมืองนครราชสีมาไว้ได้ แล้วให้กวาดต้อนเอาครอบครัวเมืองนครราชสีมาเดินทางไปเวียงจันทน์ แต่เมื่อเดินทางไปถึงทุ่งสัมฤทธิ์ นอกเมืองนครราชสีมา คุณหญิงโมภรรยาพระยาปลัด (ทองคำ) ได้รวบรวมหญิงชายชาวเมืองนครราชสีมาต่อสู้กับทหารลาวจนบาดเจ็บล้มตาย ราษฎรระส่ำระสายรวมกันไม่คิด ประวิงเวลารอกองทัพกรุงเทพฯ ๗ ยกขึ้นมาช่วยได้ทันเวลาที่

วีรกรรมของคุณหญิงโมและชาวเมืองนครราชสีมาในครั้งนี้ ให้เห็นถึงความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และความจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ ๗ ของชาวเมืองนครราชสีมา มีข้อที่น่าสังเกตุว่าอำนาจของเมืองนครราชสีมาข้อหนึ่งนั้น แท้จริงเนื่องมาจากมีพลเมืองที่มีคุณภาพทั้งทางด้านการคลังใจและมีฝีมือในการสู้รบนี้เอง ดังนั้นเมื่อเมืองนครราชสีมาเป็นกบฏในสมัยสมเด็จพระเพทราชา แห่งกรุงศรีอยุธยา จึงยากแก่การปราบปราม แต่เมื่อเมืองนครราชสีมา มีความจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ ๗ ซึ่งเป็นเมืองหลวง ก็ได้แสดงความสามารถในการรักษาอำนาจทางการเมืองของตนเอาไว้ไม่ให้ต้องสูญสิ้นไปโดยง่ายตาย วีรกรรมของชาวเมืองนครราชสีมาครั้งนี้ มีส่วนช่วยให้กรุงเทพฯ ๗ รักษาอำนาจการปกครองเหนือหัวเมืองบนที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือและหัวเมืองประเทศราชลาวเอาไว้ได้

การที่จะจัดกำลังทัพได้นั้น ต้องมีการชำระบัญชีชายฉกรรจ์ ซึ่งเรียกว่า "บัญชีเลข" ในหัวเมืองที่อยู่ในอำนาจการปกครองของตน งานการชำระเลขจึงเป็นงานสำคัญประการหนึ่งที่เจ้าเมืองนครราชสีมาต้องจัดทำขึ้น แต่อาจจะมอบหมายให้ผู้นอกระทำการแทนก็ได้ เช่นในการชำระเลขและทำบัญชีเลขเมืองปักธงชัยเมื่อครั้งรัชกาลที่ 3¹

¹ ห่องสมุควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1202 (พ.ศ. 2383) เลขที่ 63 หางว่าวเมืองปักธงไชย เรื่องจำนวนเลขตกค้างอยู่ตามหัวเมืองอื่น.

ที่จริงแล้วกำลังชายฉกรรจ์ตามหัวเมืองต่าง ๆ ทำหน้าที่ไม่เพียงแต่ทางการทหารอย่างเดียวเท่านั้น เลขอาจถูกเกณฑ์แรงงานที่ไม่เกี่ยวข้องกับการรบเลยก็ได้ ดังเช่นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระราชวังชั้นที่เมืองลพบุรีในที่ ๆ เคยเป็นพระราชวังเดิมของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยามาก่อน ได้มีการเกณฑ์ไพร่พลจากหัวเมืองต่าง ๆ ไปช่วยกันสร้างพระราชวังในครั้งนั้น เลขเมืองนครราชสีมาและหัวเมืองชั้นก็ถูกเกณฑ์ไปทำราชการด้วย ¹

นอกจากเมืองนครราชสีมาจะเป็นแหล่งกำลังทหารที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือแล้ว ยังเป็นแหล่งสะสมกำลังอาวุธในการสงครามอีกด้วย เช่น เป็นแหล่งสะสมอาวุธปืนและกระสุนดินดำ ² กระสุนดินดำสำหรับปืนใหญ่นั้นต้องขนขึ้นมาจากกรุงเทพฯ ส่วนดินประสีวนั้นได้จัดหาขึ้นในพื้นที่บ้านพื้นเมือง ³

6. เนื่องจากเมืองนครราชสีมาเป็นศูนย์กลางการคมนาคมติดต่อไปมากันระหว่างหัวเมืองบนภาคพื้นที่ราบสูงโคราช กับกรุงเทพฯ ประกอบกับระยะทางในการไปมาหาสู่กันระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองเหล่านี้ทางไกลกันมาก นครราชสีมาจึงเป็นแหล่งเสบียงอาหาร และที่พักระหว่างทางที่สำคัญ เเสบียงอาหารนี้ใช้ได้ทั้งในยามสงคราม

¹ ห่องสมุควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จศ. 1221 (พ.ศ. 2402) เลขที่ 78 สารตราถึงเมืองนครราชสีมา เรื่องให้เกณฑ์เลขนครราชสีมาและเมืองขึ้นไปทำพระราชวังที่เมืองลพบุรี.

² ห่องสมุควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1189 (พ.ศ. 2370) เลขที่ 10 จดหมายเหตุเรื่องราชการทัพเวียงจันทน์.

³ ห่องสมุควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1202 (พ.ศ. 2383) เลขที่ 173 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาปลัดญวณราชการเมืองนครราชสีมา ตอบเรื่องกระสุนปืนขึ้นไปไว้นครราชสีมา.

และยามสงบสุข โดยปกติแล้วเมื่อคนในหัวเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความจำเป็นจะต้องเดินทางไปกรุงเทพฯ เพื่อนำส่งส่วยสาอากรต่าง ๆ บรรดามีในหัวเมืองของตน ผู้เดินทางก็มักจะต้องมาพักพาหนะที่เมืองนครราชสีมา พร้อมทั้งขอเบิกเสบียงอาหารด้วย เจ้าเมืองนครราชสีมาจะตรวจสอบจำนวนสิ่งของส่วยเหล่านั้นก่อนครั้งหนึ่งด้วย ดังเช่นเมื่อพระพิทักษ์เชตขันธ์เจ้าเมืองหนองหารน้อยแต่งให้คนนำส่วยน้ำรัก งามช้าง ผลเร็ว สี่ฝั่ง¹ ลงไปส่งให้กรุงเทพฯ หรือเมื่อหลวงประเสริฐสุนทรเจ้าภาษีเมืองศรีทันคร ได้คุมเอานอระมาต ผลเร็ว งามช้าง² ลงไปทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 และเมื่อพระเอกราชาอุปฮาดราชวงศ์เมืองสาละวันได้แต่งให้คนคุมเงินส่วยทองคำผูกกับงามช้าง³ ลงไปกรุงเทพฯ เจ้าพระยานครราชสีมาก็ได้จ่ายเสบียงอาหารให้เป็นการปกติ

เมื่อเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ยกกองทัพลาวทั้งปวง เค้นทัพมาถึงเมืองนครราชสีมา ได้เจรจาความลงว่าจะยกทัพลงมาช่วยกรุงเทพฯ ๓ รมกับพม่าและอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงขอเบิกเสบียงอาหารจากเจ้าเมืองนครราชสีมาไปเลี้ยงกองทัพทหารลาวทั้งปวง ก็มีเอกสารยืนยันเรื่องนี้ว่า

¹ ห่องสมุควชิรญาณ กรมศิลป์ากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1195 (พ.ศ. 2376) เลขที่ 15 โบบอกเมืองนครราชสีมาส่งน้ำรักส่วยเมืองหนองหาร.

² ห่องสมุควชิรญาณ กรมศิลป์ากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1194 (พ.ศ. 2375) เลขที่ 19 โบบอกเมืองนครราชสีมา เรื่องให้หลวงสุนทรประเสริฐนำงามช้าง นอระมาต ผลเร็ว ลงมาส่งกรุงเทพฯ ๓.

³ ห่องสมุควชิรญาณ กรมศิลป์ากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1194 (พ.ศ. 2375) เลขที่ 22 โบบอกเมืองนครราชสีมาส่งทองคำและเงินส่วย.

ข้าพเจ้าขุนโอรุ เมืองนครราชสีมา ให้การว่า ณ วันเดือน 3 แรม 5 ค่ำ
 เจาราชนวงศลงมาตั้งอยู่ทะเลสาบ แล้วเข้าไปเบิกเข้าในเมืองนครราชสีมา
 คน 3,500 คน ณ วันเดือน 3 แรม 6 ค่ำ เพลาเข้า ยกจากทะเลสาบลง
 มาทางคงพญาไฟ . . . 1

คานเศรษฐกิจ

1. อำนาจในการเก็บรวบรวมและเร่งรัดช่วยสาอากร รายได้ที่สำคัญยิ่ง
 ประการหนึ่งของแผ่นดิน ก็คือรายได้จากบรรดาช่วยสาอากรที่เรียกเก็บได้จากหัวเมือง
 ประเทศราช และหัวเมืองชั้นนอกอื่น ๆ แมว่ารายได้จากหัวเมืองลาวชั้นนอก หรือหัว-
 เมืองประเทศราชลาวตะวันออกจะไม่คุ้มกับรายจ่ายของรัฐบาลในการดูแลรักษาและทำนุ
 บำรุงบ้านเมือง² แลนั้นก็ตาม แต่การที่หัวเมืองต่าง ๆ ต้องจัดหาช่วยสาอากรชนิดต่าง ๆ
 ส่งลงมาให้กรุงเทพฯ ก็เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าหัวเมืองเหล่านี้ตกอยู่ภายใต้การปกครอง
 ของกรุงเทพฯ นครราชสีมาได้รับมอบหมายให้เป็นผู้เก็บรวบรวมและเร่งรัดจัดส่งเงิน
 ทองสิ่งของเหล่านี้จากบรรดาหัวเมืองชั้นและหัวเมืองประเทศราช เพื่อเก็บเข้าเป็นราย
 ได้รายปีของพระคลังหลวง นอกจากนี้แล้วเมืองนครราชสีมายังเป็นคานแรกในการซึ่ง
 ทวงวัดปริมาณของสิ่งของที่จัดส่งลงมาว่าครบตามจำนวนหรือไม่ แล้วจึงมีหนังสือกำกับ

¹ หอสมุดควชิรญาณ, กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1188
 (พ.ศ. 2369) เลขที่ 19, หนังสือพระยาปลัดเมืองนครราชสีมาให้ขุนโอรุถือบอกลงมา
 ถึงค่ายหลวง ขุนโอรุกลับไปโคราช.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้มเอกสาร
 กระทรวงมหาดไทย ที่ ม. 2.3/4 เรื่อง "จัดการ

{	ตั้ง	}	ข้าหลวงหัวเมืองลาว [และ
{	ตั้ง		
{	เปลี่ยน		

 แบบจัดทำแห่งข้าหลวง.]

ส่งรายการสิ่งของเหล่านั้นลงไป หากว่าเมื่อใดเมืองใดขาดส่งหรือค้างส่งด้วยสาอากรชนิดต่าง ๆ เมืองนครราชสีมาจักจะได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ติดตามตามทวงเร่งรัดสิ่งของดังกล่าวอีกด้วย ปรากฏว่ามีเอกสารหลายฉบับกล่าวถึงรายได้ของประเทศที่ได้ด้วยวิธีการเร่งรัดจัดส่งของเมืองนครราชสีมา เช่นในสมัยรัชกาลที่ 3 พระพรหมวงษาอุปฮาดเมืองอุบลราชธานีบอกส่งด้วยผลเร็ว งามช่าง น้ำรัก ให้เมืองนครราชสีมาจัดบรรทุกโคลงไปส่งยังกรุงเทพฯ พระมหานคร¹ เมืองบำเหน็จรงค์บอกส่งด้วยทองคำหนัก 12 ตำลึง 2 สลึง² มอบให้หลวงปลัดคุมลงมาแจ้งให้เจ้าเมืองนครราชสีมาทราบ เพื่อที่จะได้จัดส่งต่อไปให้กรุงเทพฯ อีกท่อนหนึ่ง บางครั้งเจ้าเมืองนครราชสีมาก็แต่งให้คนคุมสิ่งของส่วยหัวเมืองต่าง ๆ ส่งให้พระยาสระบุรีเป็นผู้นำส่งไปยังกรุงเทพฯ อีกท่อนหนึ่ง³ ทั้งนี้เพราะเมืองสระบุรี เป็นปากทางที่จะเดินทางควยเรือไปสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้โดยสะดวก

2. การรายงานสภาพดินฟ้าอากาศและตักเตือนให้ราษฎรทำการเพาะปลูกในฤดูทำนา การเกษตรกรรมถือว่าเป็นอาชีพหลักของประชากรของประเทศ ชาวเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหารที่สำคัญยิ่งในการใช้เป็นเสบียงเลี้ยงผู้คนพลเมืองทั้งในท้องถิ่นของตนเอง

¹ หอสมุดวชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 81 โบบอกเมืองอุบลราชธานี เรืองผลเร็ว น้ำรัก งามช่างส่งลงมาทูลเกล้าถวาย.

² หอสมุดวชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1204 (พ.ศ. 2385) เลขที่ 57 โบบอกเมืองนครราชสีมา เรืองส่งทองคำส่วยเมืองบำเหน็จรงค์

³ หอสมุดวชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1193 (พ.ศ. 2374) เลขที่ 3 โบบอกพระยาสระบุรี บอคมายังท่านออกพันนายเวรขอให้นำขึ้นกราบเรียนลูกขุน ณ ศาลหลวงให้ทราบ ควยพระยานครราชสีมา นำส่งข้าวปลูกนาปริงจำนวนเกณฑ์ลงมาส่งถึงเมืองสระบุรี.

และเก็บเกี่ยวขึ้นยังฉางไว้ใช้ในยามขาดแคลนหรือเมื่อเกิดภาวะสงคราม การทำนาในสมัยก่อนมักอาศัยน้ำจากธรรมชาติเป็นหลัก หน้าที่ประการหนึ่งของเจ้าเมืองนครราชสีมา ก็คือการชักชวนให้ราษฎรลงมือประกอบอาชีพทำนาเมื่อถึงฤดูฝน และการรายงานสภาพดินฟ้าอากาศ น้ำฝนต้นข้าวของท้องถิ่นให้กรุงเทพฯ ๗ ไต่ทราบถึงภาวะเศรษฐกิจของท้องถิ่นนั้น ๆ จากรายงานสภาพน้ำฝนต้นข้าว ของเมืองนครราชสีมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้เราได้ทราบถึงความเอาใจใส่ดูแลของเจ้าเมืองที่มีต่อการทำมาหากินของราษฎร

. . . ณ เดือน 6 ปีมะโรง ฉศก ข้าพเจ้ากรมการเมืองกับประชาราษฎร เมืองนครราชสีมา เมืองขึ้นกับนครราชสีมา ได้ไถนาตกกล้าส่วนหนึ่งยังมีไถตกกล้าประมาณ 6 ส่วน แจกอยู่ในบ่อแตกก่อนแล้ว . . . ฝนตกแต่เดือนหกชดเชยมาจนเดือนเจ็ด ช่างขึ้น ข้าพเจ้ากรมการเมืองกับประชาราษฎร เมืองนครราชสีมา เมืองขึ้นกับเมืองนครราชสีมา ได้ไถนาตกกล้าข้าวเบา ข้าวหนักประมาณสามส่วน มีไถไถนาตกกล้าประมาณส่วนหนึ่ง ครั้นเดือนเจ็ดช่างแรมมาจนเดือนแปดทุคย์ ช่างขึ้นฝนขาดกโม เดือนแปดทุคย์ช่างแรมฝนตกชดเชยมาจนถึงเดือนสิบเอ็ดช่างขึ้น . . . แลให้บอกข้าพเจ้ากรมการเมืองกับประชาราษฎร นครราชสีมาเมืองขึ้นกับเมืองนครราชสีมา ข้าวออกรวงงามได้ผลพอเจือจวนกับรับพระราชทาน . . . ¹

เกี่ยวกับการทำนาและที่นาของราษฎรนั้น นับเป็นเรื่องที่มีความสำคัญยิ่งทางด้านเศรษฐกิจ กรุงเทพฯ ๗ จึงได้กำชับกำชาให้หัวเมืองต่าง ๆ ดูแลเรื่องนี้เป็นอย่างดี มีให้ราษฎรแก่งแย่งที่ทำนากัน เพื่อให้ได้รับความยุติธรรมในด้านกรประกอบอาชีพเท่าเทียมกัน

---

¹ ห่องสมุดควชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1206 (พ.ศ. 2387) เลขที่ 42 ไบบอกเมืองนครราชสีมา รายงานน้ำฝนต้นข้าว.

. . . ชาวเป็นกำลังทแกล้วทหารแล้วได้ถวายนิจพัทประจำเดือนพระ-
 ราชาคณะเจ้าอธิการพระสงฆ์ซึ่งรักษาพระอารามหลวง ณ หัวเมืองปักษ์ใต้
 ฝ่ายเหนือ และช่วยราชการกรุงเทพ ฯ มหานคร เป็นอันมาก . . . และนา
 นอกนาแคงตราของห้ามมิให้ราษฎรหุงแห่นไหยกไว้เป็นที่หลวง และนาของ
 กำลังทำไ่วมีซึ่งชาวรายไม่จงจะวานาของตัวไควมีซึ่งชาวอยู่นั้นไควได้ ถ้า
 ราษฎรผู้ไควไม่มีนาทำ ไควชาหลวงเสนากรมการกำนันจคแคงจงทำให้แ
 ราษฎรทำ ออย่าให้กร่างวางเปลาอยู่ไคว ถ้าชาหลวงเสนากรมการกำนันจะ
 จงนาให้แราษฎรนั้นให้กำหนดค่นนาปลายนารุงแวง จำนวนนาให้ถูกต้อกัน
 ในใบจง ไควชาหลวงกรมการประทบตราจงให้พร้อมกันทั้งสามควง ออย่าให้
 ราษฎรวิวาทชิงนากัน . . . ¹

3. การจัดหาสิ่งของที่ต้อการใช้ในราชการกรุงเทพ ฯ เมื่อไควก็ตามที่
 กรุงเทพ ฯ ต้อการให้หัวเมืองต่าง ๆ จัดหาสิ่งของที่ต้อการใช้ในราชการ นครราชสีมา
 ก็มักจะได้รับสารตราให้จัดหาสิ่งของคังกล่าวเป็นครั้งคราว ซึ่งนับว่าเป็นภาระหน้าทีนอก
 เหนือจากการจัดเก็บรวบรวมส่งส่วยสิ่งของที่เป็นรายได้ประจำปีของเมืองหลวง เช่นมี
 สารตราให้เจ้าพระยานครราชสีมา หาขี้ผึ้งให้หลวงเทพ ฯ บันรูปข้างเผือก ² ในสมัย
 รัชกาลที่ 4 และเมื่อครั้งที่กรุงเทพ ฯ ต้อการสิ่งของรายการต่าง ๆ ส่งไปเป็นเครื่อง
 บรรณาการทางพระราชไมตรีที่กรุงปักกิ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น นครราชสีมาไควรับคำสั่ง
 ให้จัดหาสิ่งของพื้นเมืองนำมาส่งให้กรุงเทพ ฯ คังมีรายการต่อไปนี้

¹ ทองสมุทวชิรญาณ กรมศิลป์ากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จศ. 1223
 (พ.ศ. 2404) เลขที่ 177 สารตราถึงเจ้าพระยานครราชสีมา ฯลฯ เรื่องนาและการ
 เก็บคานา.

² ทองสมุทวชิรญาณ กรมศิลป์ากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จศ. 1222
 (พ.ศ. 2403) เลขที่ 132 สารตราถึงพระยานครราชสีมา เรื่องให้หาขี้ผึ้งให้หลวง
 เทพ ฯ บันรูปข้างเผือก.

๐ เมืองนครราชสีมา นอрмаศ 4 ยอดหนักยอดละ 9 1

ปีกนกระเตน 900 ทั่ว

หางนกงุง 15 หาง

ให้เจ้าเมืองกรมการปลงใจลงในราชการแผ่นดิน เรงรจัดเครื่องราชบรรณาการให้ได้ครบจำนวนตามกำหนดมานี้ ส่งลงไปให้ถึงกรุงเทพฯ แต่ในเดือน 5 ช่างขึ้น ปีกุนนพศก เจ้าพนักงานจะได้จัดแจงสิ่งของเครื่องราชบรรณาการให้ทันมรสุมสำเภาไซโย . . . 1

กล่าวโดยสรุป เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี เมื่อขอมมีอำนาจได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของขอมและได้รับการสร้างให้เป็นเมืองใหม่ที่มั่นคงแข็งแรงมีป้อมปราการและค่ายคูประตูหอรบในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา ถึงแม้ว่าเมืองนครราชสีมาจะเพิ่งเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของไทยในสมัยอาณาจักรอยุธยา แต่ก็มีฐานะเป็นเมืองชายแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีบทบาทและความสำคัญต่อเมืองหลวงของอาณาจักรไทยทุกสมัยมา ไม่ว่าจะเป็นความสำคัญด้านการเมืองหรือทางด้านการเศรษฐกิจก็ตาม

ในสมัยอยุธยา เมืองนครราชสีมามีฐานะเป็นเพียงหัวเมืองโท ซึ่งมีลักษณะเด่นกว่าหัวเมืองอื่น ๆ ควบเป็นหัวเมืองชายแดนที่สำคัญทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในสมัยกรุงศรีอยุธยานี้ บทบาทความสำคัญของเมืองนครราชสีมาส่วนใหญ่เป็นความสำคัญด้านการเมือง เพราะเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่มีอำนาจและอิทธิพลมากเมืองหนึ่ง ซึ่งได้ตั้งรักษาเขตแดนทางภูมิภาคนี้มา ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรี การที่กองทัพธนบุรีมีชัยชนะเหนืออาณาจักร

¹ ห้องสมุดชิรญาณ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จศ. 1200 (พ.ศ. 2381) เลขที่ 18 ร่างตราถึงผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ เรื่องเกณฑ์เครื่องราชบรรณาการไปจิมก้องที่กรุงปักกิ่ง ฯ

เวียงจันทน์และจำปาศักดิ์ เป็นเหตุให้เขตแดนของไทยทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ขยายออกไปอย่างกว้างใหญ่ไพศาลยิ่งกว่าในสมัยใด ๆ กล่าวคือ กรุงธนบุรีมีอำนาจปกครองเหนือหัวเมืองต่าง ๆ จนตลอดแม่น้ำโขง แต่ยังมีทันได้จัดการปกครองหัวเมืองเหล่านี้ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยก็สิ้นสมัยกรุงธนบุรีเสียก่อน เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ครองกรุงรัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ. 2325 พระองค์ทรงจัดการปกครองหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ด้วยการแบ่งหัวเมืองประเทศราชออกเป็น 2 หัวเมือง คือ นครเวียงจันทน์และนครจำปาศักดิ์ แล้วทรงตั้งหัวเมืองทางภาคนี้ขึ้นใหม่อีกหลายเมือง เพื่อให้เป็นกำลังสำคัญของเมืองนครราชสีมา ทรงมอบอำนาจให้นครราชสีมาปกครองดูแลหัวเมืองเขมรป่าดง และกำกับการปกครองหัวเมืองประเทศราชลาวทั้งสองแทนกรุงเทพ ฯ ในสมัยรัชกาลที่ 1 นี้ เมืองนครราชสีมา นับว่ามีอำนาจทางด้านทหาร เมืองมากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ต่อมาหลังกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ซึ่งเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2369 แล้ว ได้มีการเพิ่มอำนาจทางการ เมืองให้กับเมืองนครราชสีมาอีกครั้งหนึ่ง ด้วยการยกฐานะให้เป็นหัวเมืองเอก มีอำนาจเต็มที่ในการปกครองดูแลหัวเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และหัวเมืองประเทศราชลาวตะวันออกเฉียงเหนือ สำหรับความสำคัญของเมืองนครราชสีมาทางด้านเศรษฐกิจนั้น ในสมัยอยุธยาไม่ได้มีการกล่าวถึงเป็นพิเศษแต่อย่างใด ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ถึงแม้ว่าเมืองนครราชสีมาจะเก็บผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจส่งให้แก่องค์พระคลังหลวงเสมอมาทุกปีก็ตาม แต่ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจก็มิได้จะปรากฏเด่นชัดมากเท่ากับทางด้านทหาร เมือง ซึ่งจะทวีความสำคัญเพิ่มขึ้นในสมัยต่อมา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย